

УДК 398.831:398.332.4:784.67](477.65)

DOI <https://doi.org/10.15407/slavicworld2022.21.039>

ЄФРЕМОВА ЛЮДМИЛА

докторка мистецтвознавства, провідна наукова співробітниця відділу музикознавства та етномузикології Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6272-5435>

YEFREMOVA LIUDMYLA

a Doctor of Art Studies, a chief research fellow at the Department of Musicology and Ethnomusicology of M. Rylskiy Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6272-5435>

Бібліографічний опис:

Єфремова, Л. (2022) Впливи регіонально-культурних зламів і міграційних процесів на дитячий та зимовий календарно-обрядовий пісенний фольклор Кіровоградщини. *Слов'янський світ*, 21, 39–61.

Yefremova, L. (2022) Influences of Regional Cultural Breaks and Migration Processes on Children's and Winter Calendar and Ritual Song Folklore of Kirovohrad Oblast. *Slavic World*, 21, 39–61.

ВПЛИВИ РЕГІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ЗЛАМІВ І МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ДИТЯЧИЙ ТА ЗИМОВИЙ КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВИЙ ПІСЕННИЙ ФОЛЬКЛОР КІРОВОГРАДЩИНИ

Анотація / Abstract

Кіровоградська область, утворена 1939 року, розташована в центральній частині України, на правому березі Дніпра. Південний центр України, зокрема територія Кіровоградщини, був заселений досить пізно, у XVII–XVIII ст. Конгломерація східноподільського, центральноукраїнського та наддніпрянського співу утворила тут специфічну

фольклорну зону. Переселенці з північних і західних земель також привнесли на ці території ще добре збережені фольклорні традиції. Вони утворили тут своєрідну маргінальну культуру, яка визначається низкою характерних ознак у фольклорній творчості краю. Розглянемо їх на матеріалі дитячого та зимового календарно-обрядового фольклору.

На Кіровоградщині зафіксовано лише окремі варіанти давніх колісанок, у решті переважають коліскові пісні східного типу, хоча є також і західні, записані переважно від переселенців. Давні коліскові з подільської частини Кіровоградської області мають синкопований наспів західного типу. Коліскові пісні Кіровоградщини східного типу відрізняються текстовим та мелодичним розмаїттям.

З мелодичного боку коліскові пісні східного типу належать переважно до розспівано-речитативного типу. У мелодиці переважає повторення однієї поспівки-формули висхідно-низхідного типу, що своєю монотонністю сприяє заколисуванню дитини. У записах східних колісанок від переселенки із Чорнобильської зони Житомирської області спостерігаємо істотне мелізматичне збагачення формульних інтонацій. У західних, подільських районах Кіровоградщини зразки дитячого фольклору відрізняють діалектні особливості мови.

Публікації та сучасні експедиційні записи дитячих колядок і щедрівок свідчать про поширення на території області таких пісень, як: «Колядниця, колядниця», «Щедрівочка щедрувала». Особливого поширення набули дитячі пісні-засівалки. З північних регіонів у них привнесені мотиви «ходіння Іллі на Василя», який носить чарівну житяню паву (пугу).

Історична ситуація на Кіровоградщині, а частково й культурна політика минулого століття згубно вплинули на побутування тут зимового календарно-обрядового пісенного фольклору. У краї зафіксовано лише поодинокі зразки світських колядок та щедрівок, водночас більше збереглися в церковному й народному вжитку зимові співи євангельської тематики.

Загалом колядково-щедрівковий репертуар Кіровоградщини більшою мірою зберігся в західних, подільських районах, де переважають колядки, та лише фрагментарно, набагато скромніше, у центральній частині області, де переважають щедрівки. Особливостями фольклорної традиції краю, як це ми спостерігали на прикладах записів дитячого та зимового календарно-обрядового пісенного фольклору через його пограничне розташування між наддніпрянською, степовою та подільською зонами, є схильність носіїв народних пісень до численних контамінацій різних типів. Збагачення пісенного фольклору Кі-

ривоградської області привнесли переселенські хвилі різних часів, починаючи від епохи інтенсивного заселення краю до сучасних процесів переселення через природні причини, техногенні катастрофи та воєнні дії. Завдяки записам експедицій проекту «Баба Єлька» протягом 2018–2023 років можна спостерігати особливості функціонування пісенного фольклору краю в найновіші часи.

Ключові слова: Кіровоградщина, маргінальна культура, регіональні дослідження, дитячий фольклор, календарно-обрядові пісні, колядки, щедрівки, публікації, збирачі.

Kirovohrad Oblast, founded in 1939, is situated in the central part of Ukraine, on the right bank of the Dnipro. The southern center of Ukraine, in particular the territory of Kirovohrad Oblast, has been settled quite late, in the 17th–18th centuries. The conglomeration of East-Podillian, Central-Ukrainian and Trans-Dnieper singing has formed a specific folklore zone here. Resettlers from the northern and western lands have also brought well-preserved folklore traditions to these lands. They have formed a peculiar marginal culture here, which is defined by a number of distinctive features in the folklore works of the region. We consider them after the sources of children's and winter calendar-ritual folklore.

Only some versions of ancient lullabies have been recorded in the Kirovohrad Oblast. The lullabies of the Eastern type predominate on the rest of the territories, although there are also Western ones, recorded from the resettlers mainly. Ancient lullabies from the Podillian part of Kirovohrad Oblast have a syncopated Western-type chant. Eastern-type lullabies of Kirovohrad Oblast differ in their textual and melodic variety.

On the melodic side, lullabies of the Eastern type belong mainly to the song-recitative type. The melody is dominated by the repetition of one chant-formula of the ascending-descending type, which contributes to lulling the child with its monotony. In the recordings of eastern lullabies from a resettled woman from the Chernobyl zone of the Zhytomyr region, we observe a significant melismatic enrichment of formulaic intonations. In the western, Podillian regions of Kirovohrad Oblast, samples of children's folklore are distinguished by dialectal peculiarities of the language.

Published works and modern expeditionary records of children's *koliadky* and *shchedrivky* are the evidence of the distribution of such songs as *Koliadnytsia*, *Koliadnytsia*, *Shchedrivochka Shchedruvala* on the territory of the region. Children's sowing songs have become especially popular. The motifs of *Illia walking on Vasyl*, who wears a magical rye peacock (whip) are introduced into them from the northern regions.

The historical situation in the Kirovohradshchyna, and partly the cultural policy of the last century, have influenced the existence of winter calendar and ritual song folklore here perniciously. Only a few examples of secular carols and shchedrivky have been recorded in the region. At the same time, winter songs of the Gospel themes are more preserved in church and folk usage.

In general, the repertoire of koliadky and shchedrivky of the Kirovohrad region is preserved to a greater extent in the western, Podillian districts, where the koliadky prevail, and only fragmentarily, much more modestly, in the central part of the region, where the shchedrivky predominate. The peculiarities of the folklore tradition of the region consist in the inclination of the bearers of folk songs for numerous contaminations of various types. We have observed this phenomenon by the way of example of recordings of children's and winter calendar-ritual song folklore because of its border location between the Trans-Dnieper, Steppe and Podillia zones. There is the inclination of the bearers of folk songs to numerous contaminations of various types. The enrichment of the song folklore of the Kirovohrad Oblast is introduced due to the migratory waves of various times, starting from the period of intensive settlement of the region to modern processes of emigration because of the natural causes, man-made disasters and military actions. Thanks to the recordings of the expeditions of the *Baba Yelka* project during the 2018–2022, it is possible to study the peculiarities of functioning of the song folklore of the region in the latest times.

Keywords: Kirovohrad Oblast, marginal culture, regional studies, children's folklore, calendar and ritual songs, koliadky, shchedrivky, published works, collectors.

Кіровоградська область, утворена 10 січня 1939 року, розташована в центральній частині України, на правому березі Дніпра. Вважається, що географічний центр країни – саме на її території, біля смт Добровеличківка. Водночас південний центр України був заселений досить пізно – у XVII–XVIII ст., і з погляду етнографічного районування місцевість поділена на передстепову зону (більшість території) та східноподільську на заході в районі річки Синюхи та за її межами. Конгломерація східноподільського, центральноукраїнського та наддніпрянського співу утворила специфічну фольклорну зону

на землях Кіровоградщини. Переселенці з північних та західних земель також привнесли на ці землі ще добре збережені фольклорні традиції, які й утворили тут своєрідну маргінальну культуру «вторинної автохтонності» (за визначенням О. Мурзиної), яка визначається низкою характерних ознак у фольклорній творчості краю. Розглянемо їх на матеріалі дитячого та зимового календарно-обрядового фольклору.

Колискові й дитячі пісні Кіровоградщини з мелодіями систематично і ґрунтовно почали збирати порівняно недавно. Їх опубліковано в збірках Олександра та Наталії Терещенків «Стародавні пісні степової України та східного Поділля» [9]; «Стародавні пісні передстепової України та східного Поділля» [10], «Великоднє христування з Підлісного» [7], «Історія та звичаї села Хведварь у розповідях і піснях Марії Кузьменко» [8] (переважно записи авторів та Н. Керімової), Н. Данилевської та М. Ткача «Ой ти, просо-волоото» [6]. Варто зауважити, що порівняно із записами інших масивів пісенної лірики та ліро-епіки, дитячий репертуар у краї має незначну кількість сучасних та особливо давніх фіксацій.

Більшість колісанок останніми роками в різних населених пунктах Кіровоградської області записано учасниками проекту «Баба Єлька» [11] та авторами вищезгаданих публікацій.

У частотному каталозі українського пісенного фольклору автором цих рядків виокремлено три основні групи колискових пісень: давні загальнопоширені, східні та західні [1, с. 24–42]. На Кіровоградщині зафіксовано лише окремі варіанти давньої колісанки «Ой ходить Сон коло вікон» (ДС-КД-01 та ДС-КД-02) [6, с. 169] та майже виключно колискові пісні східного типу, хоча є також і західні, переважно записані від переселенців.

Давні колискові зі складочисленням $(8+8)_2$ або точніше – $(4+4)_4$ з подільської частини Кіровоградщини мають синкопований наспів західного типу з ритмікою чотирискладовика

1112 (або 1113), а варіант з Олександрівського району заснований на типовій висхідно-низхідній мелодичній формулі східних колисанок, що складається з початкової субквартти та мінорного трихорду в поєднанні із 7-, 8-складовими структурами з ритмікою 11111112 або 11111111.

Колискові пісні Кіровоградщини східного типу відрізняються текстовим та мелодичним розмаїттям. Тут вони, як і скрізь, мають переважно строфічну будову з перевагою простої дво-, іноді трирядкової строфіки з віршем 6+6, часто з варіюванням кількості складів у рядку (до семи складів) або більше, та парним або потрійним (по три рядки) римуванням.

До них належать пісні про колиску й Кирильця, який колише дитину, записи з Олександрівського району («Люлі, люлі, люлечки», ДС-КС-01 [10, с. 39, № 62; 7, с. 36, № 28, 29]) та особливо багато пісень про kota, домашню тварину, м'яку і ніжну, яка тихенько спить, бавить та присипляє немовля своїм муркотінням [10, с. 36–37, № 56, 58], як і грайлива мишка [10, с. 39, № 63]. У колискових піснях часто фігурують пара котів: один ловить мишей, інший колише дитя [10, с. 37, № 56]. Коти ловлять пташечок на юшку, їхне пір'я знадобиться на подушку для колиски («Ой ходили коти два», ДС-КС-11 [6, с. 167–168]). Варіант: кіт ловить перепілку та несе до шинкарки [8, с. 79, № 46]. Котів просять не топтати руту-м'яту [10, с. 37, № 57], kota – не будити дитину («Котику сіренький», ДС-КС-07 [11, приклад 1]), не лізти на колодку, бо заб'є головку («Ой ну, кіт та й буркіт», ДС-КС-15 [11]).

Поширені також колисанки про kota-злodyжку, який краде в баби клубочок («Коту, коту, коточок», ДС-КС-13а [11]) або в Галі квітку («Ой котику, кітку», ДС-КС-13 [11]). У будь-якому разі kota виховують, пропонують замість крадіжки шити черевички. Розповсюджена також колисанка діалогічної побудови, де kota питають, чи він уміє читати молитву «Отче наш» («Ой наш, ой наш, котку наш» [10, с. 38, № 60; 11]. Той відповідає, що вміє, адже вчився у школі (у попа).

До колиски також прилітають гулі, розмірковуючи, чим нагодувати дитину («Ой ну, люлі, люлі», ДС-КС-05 [11]). Інтродукція «Люлі, люлі, люлі», крім «гулі», зрідка римується з «козулі» [11]. Свою дитину співаки зазвичай вирізняють з-поміж чужих, але за непослух, небажання спати їй погрожують покаранням [10, с. 38, № 61]. Типовими персонажами колисанок є баба й дід («Колихала баба діда») [11]. Трапляються також побутові вербальні тексти колисанок («А бай-бай, а бай-бай») [11].

З мелодичного боку колискові пісні східного типу належать переважно до розспівано-речитативного типу. У мелодиці переважає повторення однієї поспівки-формули висхідно-низхідного типу, що своєю монотонністю сприяє заколисуванню дитини. Найтиповіша висхідно-низхідна поспівка в межах мінорного трихорду з субквартою або мажорного тетрахорду. Вона може бути незмінною або варійованою в досить широких межах. Вона ж може бути тільки низхідною в межах мажорного тетрахорду. Іноді наспів колисанки має більш розвинену мелодичну структуру, з використанням двох формульних інтонацій – висхідно-низхідної із субквартою та низхідної в межах мінорного три-тетрахорду або пентахорду.

У записах східних колисанок від переселенки із Чорнобильської зони Житомирської області спостерігаємо істотне мелізматичне збагачення формульних інтонацій (приклад 1).

У західних, подільських районах Кіровоградщини можна простежити кардинальне переосмислення східноукраїнських колискових інтонацій, що наближаються до розважально-ігрового співу з рухом по звуках тризвуків та інших акордів. Їхні мелодії більш архітектонічно оформлені, мають довгі поетичні тексти, розспівані на основі коломийкового вірша (приклад 2) або трисегментної восьмискладової строфіки 8+8+8 у мажорному пентахорді з субквартою, у якій висхідно-низхідна інтонаційність збагачена варіантністю та ритміч-

ним урізноманітненням. Цим вони наближені до необрядової лірики й епіки. Їх відрізняють також діалектні особливості мови.

Часто колисанки на завершення мають рефреноподібне утворення, що складається з кількох плавних або пунктирних низхідних прикінцевих заколисуючих інтонацій на звуках «А, а, а, а», зрідка «Е» в межах малої секунди (рідше терції) з прикінцевим стрибком на терцію, кварту, квінту або й септим. Іноді ці завершення відбуваються на мелодичному матеріалі основної поспівки-формули. У записах із подільської частини області наявні низхідні прикінцеві заколисуючі інтонації з вербальним текстом «Лю-лю».

Інтродукційна вербальна формула «Люлі, люлі, люлечки» чи «Люлі, люлі, люлі», «Ой ну, люлі, люлі», «А люлю, люлюлю» може поєднуватися з основною мелодичною формулою наспіву або замінювати окрему заколисуючу інтонацію. Її місце може посідати формула «А бай-бай, а бай-бай», інтонована на низхідній поспівці в межах мінорного трихорду від III щабля до тоніки.

Загалом для коліскових пісень Кіровоградщини характерне виконання в середньо-низькому регістрі (мецо-сопрано), використання однієї $gc^1d^1e(s)^1d^1c^1$ або двох контрастних поспівок-формул з ритмікою 111122 (для семискладовика 1111 112) у межах мінорного трихорду або тетрахорду з субквартою, прикінцевої заколисуючої інтонації на II(III)–I щаблях. Для всіх записів типовий висхідно-низхідний або низхідний напрямок руху основної формульної інтонації. З небагатьма типовими наспівами співаки можуть виконувати тексти різних коліскових пісень, іноді навіть серію вербальних текстів.

Пісенька «Гойда, гойда, гойда» [11] за особливостями формульного наспіву з мажорним нахилом ладу радше входить до категорії дитячих пісень-забавлянок, якими дорослі розважають малечу, ніж до колісанок, на належність до яких може вказувати останній рядок поетичного тексту. Усі три

дитячі фольклорні твори, записані від Єлизавети Волкової в с. Кам'янка Новомиргородського району [11], – коліскова, забавлянка, ігрова лічилка – мають єдиний формульний наспів на двотактовій низхідній хвилеподібній інтонації в мажорному тетраході.

Натомість в ігровій забавлянці «Казав пан – козу дам» [10, с. 40, № 65] використано висхідно-низхідну формульну інтонацію східної колісанки. У пісні «Я маленький хлопчик» [7, с. 34, № 24] (приклад 3) поєднано колядку, співану дітьми, з чукикалкою, що її виконують дорослі, бавлячи, чукаючи дітей. Тому її мелодія має мозаїчну будову, утворену з послідовності різних інтонаційних утворень. Таке змішування в одному виконанні різних пісенних текстів, жанрів, як побачимо нижче, типове для пісенного фольклору Кіровоградщини, на території якої протягом тривалого часу відбувалося зіткнення кількох регіональних культур: Поділля – із заходу, Середньої Наддніпрянщини – з півночі та сходу й переважно Нижньої Наддніпрянщини, передстепової культури – з півдня.

Дорослі також розважали дітей казками з музичними співаними вставками «Івасику-Телесику» [8, с. 81, № 49]. Розповідний характер казки та фрагментарність співаних вставок сприяють використанню для них коротких формульних інтонацій, як у наведеній пісні, низхідної в межах мажорного тетраходу з висхідно-низхідним кадансовим завершенням та зупинкою на останньому звуці.

Розважальний характер мають дитячі пісні пізнішого часу, що були фольклоризовані, тобто засвоєні у фольклорному середовищі шляхом усної передачі та поширення. До таких творів належить пісня «Гая по садочку ходила» [8, с. 80, № 47].

До суто дитячого репертуару належать пісеньки, що супроводжують дитячі ігри. Це лічилка, за допомогою якої обирають ведучого або певного ігрового персонажа у грі («А в

нашого Трихвона» [9, с. 28]), або власне супровід гри («Ой бігала куколка по току» [8, с. 80, № 48]). Наспівви ігрових пісень мають переважно мозаїчну будову, адже слідує за словесним компонентом, який у свою чергу відбиває перипетії гри, супроводжує ігрові рухи.

Публікації та сучасні експедиційні записи дитячих колядок і щедрівок свідчать про поширення на території Кіровоградської області таких пісень, як: «Колядниця, колядниця» (ДД-КЩ-01) [11], «Колядин, дин, дин» (ДД-КЩ-03) [10, с. 5, № 2], «А в дядька, в дядька» (ДД-КЩ-05) [9, с. 6], «Щедрівочка щедрувала» (ДД-КЩ-09) [8, с. 35, № 26], «Я маленький хлопчик». Кілька варіантів має жартівлива колядка «Коляда, коляда» [11] про бабу й діда.

На відміну від більшості дитячих новорічно-різдвяних співів інших регіонів, для яких притаманна речитативно-говіркова манера виконання, переважно на основі інтонаційної формули, побудованої на низхідному русі в межах секунди, терції, кварта або квінти, на Кіровоградщині ці пісні мають часто досить розвинену мелодику мозаїчного типу, подібну до ігрових та дитячих розважальних пісень з мажорним або мінорним нахилом ладу.

Розспівану мелодію з мелодраматичними інтонаціями має колядка західноукраїнського походження «На ставу філя б'ється» (ДД-КЩ-10а) [12] (приклад 4).

На території Кіровоградщини особливого поширення набули засівалки «А в полю, в полю» (ОК-ЩК-05) [7, с. 40, № 34; 11] із християнським змістом про Діву Марію, яка просить Господа вродити на полі збіжжя. Наприкінці посівальники виголошують привітання з Новим роком (або Василям [11]): «Сію-вію, посіваю, із Новим годом поздоровляю хазяїна і хазячку. З празником!». З північних регіонів у засівалки принесені мотиви «ходіння Іллі на Василя», який носить чарівну житяню паву (пугу), яка куди махне, там росте жито та пшениця [4, с. 70, № 69; 5, с. 42–44, № 15–17].

Спів у засівалках відбувається на чергуванні висхідної та низхідної формульної інтонації в межах мажорної квінти. Це тільки один із прикладів поєднання церковного та світського змісту, яке надалі спостерігаємо в колядках і щедрівках з репертуару підлітків та дорослих.

Серед народних свят, які й досі активно побутують на території України, найбільш яскравими, театралізованими, мистецько забарвленими є свята Різдва та Нового року. Здавна вони знаменували початок нового солярного й календарного року. Історична ситуація на Кіровоградщині, культурна політика минулого століття згубно вплинули на побутування тут календарно-обрядового та передусім зимового пісенного циклів. У краї зафіксовано лише поодинокі зразки світських колядок та щедрівок, водночас більше збереглося в церковному та народному вжитку зимових співів євангельської тематики. Культ протяжного співу й соціально-побутової пісенності також значною мірою витіснив календарний репертуар з пам'яті виконавців, зберігши натомість весільну обрядовість та пісенність.

Зимові календарно-обрядові пісні Кіровоградщини, як і сусідньої Черкащини, містять незначну кількість світських та переважну більшість євангельських колядок і щедрівок, співи на «Козу» й «Маланку». Ці фольклорні твори з мелодіями опубліковано в збірках А. Конощенка «Українські пісні. З нотами» [2], Олександра та Наталії Терещенків «Стародавні пісні степової України та східного Поділля» [9]; «Стародавні пісні передстепової України та східного Поділля» [10], «Великоднє христування з Підлісного» [7], «Історія та звичаї села Хведварь у розповідях і піснях Марії Кузьменко» [8] (переважно записи авторів та Н. Керімової), Н. Данилевської та М. Ткача «Ой ти, просо-волото» [6], автора цих рядків [3] та інших записах кінця минулого й початку нинішнього століття. Найсучасніші записи належать команді проекту «Баба Єлька» під керівництвом С. Буланової (Греча-

нюк) [11]. Незначний обсяг зібраного фольклорного матеріалу краю досі залишався в рукописах та фонозаписах. Серед них, зокрема, записи А. Конощенка та інших фольклористів [12].

Для щедрівок Кіровоградщини притаманні поетичні тексти, у яких щедрувальники повідомляють господареві про достаток у його обійсті, хазяйці віщують про прихід трьох свят, господині та гостям співають многоліття. У щедрівках ідеться про дбайливу дівчину. Колядники оспівують походи звияжного парубка, його козацький побут, дівочу красу.

В основу складочислення щедрівок покладено чотирискладовик із традиційною щедрівковою ритмоформулою 1122, зрідка давніша 2112. Наспіви щедрівок давніші, здебільшого формульні, вузькообсягові в межах мажоро-мінорного або мінорного нахилу ладів, зокрема трихорда, зчеплення кількох ладових утворень. У наспівах ширшого діапазону в основі головної мелодичної формули лежить гексахорд із субсекундою. У щедрівках зі складочисленням $(4+6)_2$ ритмоструктура послідовності двох формульних інтонацій: висхідно-низхідної та низхідної у ритмі 2222 111122 (де 2 – чвертка, а 1 – вісімка) або однієї низхідно-висхідної у ритмі 111122.

Серед щедрівок, зафіксованих у краї, – пісня «Прилетіла ластівочка» (ОК-ЩК-01+02) [9, с. 11] про ластівку, яка викликає господаря. Вона є однією з найпоказовіших щодо, з одного боку, контамінації (поєднання масштабних фрагментів двох, рідше трьох, різних пісень, часто з однією ритмічною основою, що полегшує це поєднання; контамінацію досить легко розділити або роз'єднати), а з другого боку, симбіозу (поєднання багатьох фрагментів різних пісень, додавання власних вставок, що ніби утворює новий фольклорний твір). Так, в основній пісні «Прилетіла ластівочка» наявна контамінація двох щедрівок: про ластівочку-вісницю (частотний каталог ОК-ЩК-01) – перші дві строфи та про заможного господаря (ОК-ЩК-02) – строфи 3-4, 6. У варіанті з повним

текстом «Щедрий вечір, пане господарю» [7, с. 41, № 35] поєднано мотиви: побажання господарю добробуту (1 строфа), похвала йому та жінці (2 строфа), побажання впоратися з челяддю (3–4 строфи), ластівочка прилітає (5 строфа), християнські мотиви (6–7 строфи) (приклад 5).

В Олександрівському районі зафіксовано низку варіантів щедрівки дівчині «Ой на горі, горі» («А в нашого дядька», ОК-ЩК-07) [11]. На березі золота кора, яку пооббивали райські пташки. Дівчина збирає цю кору й несе її до коваля, щоб він їй із цієї кори скував перстень для дарування та чашу для пригощання сватів.

В основу колядкового віршування покладено переважно п'ятискладовик, виражений у ритміці наспіву як 11112 або 11121 з колядковим коротким чотирискладовим приспівом «Ой дай, Боже» або довшим західного типу. Для записів з Кіровоградщини притаманне переосмислення колядкового п'ятискладовика з ритмом 11112 шляхом розширення в щедрівковий шестискладовик з ритмом 111122 та додавання щедрівкового приспіву (№ 41 вар.) або розгорнутого колядкового приспіву «Радуйся...» [11].

Серед таких колядок-щедрівок, присвячених господарю, – пісня «Добрий вечір тобі» (ОК-КЩ-016) [11] про три радості з колядковим та щедрівковим приспівом. У колядці «В нашого дядька» [11] господарю (на Кіровоградщині це переважно дядько) колядники бажають щастя, здоров'я (приспів «Дай йому... Дай йому, Боже, щастя, здоров'я в його дом!»), бджіл, худоби, врожаю, одружити дітей. Її заспівали переселенці з Чорнобильської зони, імовірно, із західних областей та Білорусі, оскільки колядковий п'ятискладовик тут розспівано в синкопованому ритмі 11121 (приклад 6).

У варіантах колядки «А дядькові бджоли» [10, с. 10, № 9] з подільської частини Кіровоградської області йдеться про бджіл, як у світській колядці, далі мовиться про Діву Марію, суперечку апостола Петра з Господом Ісусом Христом;

вербальний текст містить знову світські мотиви про діда, гречку, пшеницю тощо. Наспів пісні відомий західноукраїнський, притаманний, зокрема, пісні «Старий рік минає» із Львівщини.

У варіантах колядки парубку, переважно зі східних районів Кіровоградщини, згадано участь у полюванні: «Ой рано, рано кури запіли» (ОК-КЩ-07 [12, ф. 6–4, од. зб. 149, арк. 17] – парубок будить братів, щоб іти на полювання, звоювати куну в дереві, дівку в теремі).

У варіантах колядки дівчині «По горі, горі» (ОК-КЩ-09 [10, с. 5–7, № 3, 4; 12, ф. 6–4, од. зб. 148, арк. 60, № 146] із західних, подільських районів Кіровоградської області) героїня пісні зображена в різних ситуаціях (збирає пір'я на віночок, іде в танок, просить риболовців перевезти її додому). У пісні – типовий колядковий наспів у строфі $ab:r$ зі складочисленням $5+5:4$, у якому перші два п'ятискладові сегменти мають інтонаційний низхідний рух, переважно від кварта до тоніки мажорного пентахорду, а чотирискладовий рефрен – інтонаційно висхідний від тоніки до квінти.

У подільській частині Кіровоградщини також зафіксовано варіанти колядки дівчині «Ой рясна-красна» (ОК-КЩ-10) [9, с. 8; 10, с. 8, № 6]. Дівчину в хаті, або коли вона йде з водою, зустрічають пани, дивуються її красі, вважають царівною або королівною, але вона – звичайна батькова донька. Наспів має подібні характеристики, як і в попередній пісні.

Як і скрізь, для колядок та щедрівок Кіровоградщини притаманне використання рефренів або приспівів: щедріткових довших «Щедрий вечір, добрий вечір добрим людям на весь вечір (на здоров'я)» або тільки його перша половина в ритмі повторюваного основного чотирискладовика 2112, 3122; колядкових коротких «Ой дай, Боже» в ритмі 1122 або довших західного типу «Радуйся... Возрадуйся, земле, Син Божий народився», «Дай йому... Дай йому, Боже, щастя, здоров'я в його дом!», «Дунаю... Дунаю море, Марійко зоре, серденько». При

цьому варіанти однієї й тієї самої пісні можуть мати різні рефрени.

Отже, для світських колядок краю притаманне використання типових наспівів: із ритмікою п'ятискладовика 11112 або 11121 з висхідним інтонаційним рухом першого сегмента та низхідним – у другому до тоніки та приспівом (або рефреном) коротким, спрямованим угору «Ой дай, Боже» або розгорнутим, а також пісень колядково-щедрівкового типу з ритмікою шестискладовика 111122 та щедрівковим приспівом у ритмі 2112 або 3122. Їх співають як одноголосно, так і в розвиненому багатоголоссі.

На території переважно західних районів Кіровоградщини зафіксовано кілька пісень, пов'язаних із новорічною виставою «Коза». На козу з козенятами полює вовк та «охотники»-стрільці [10, с. 21, № 25]. Коза приносить врожай на ниву («Де коза ходила», ОК-ТК-04 [10, с. 22, № 26, 28]). Під час «водіння Кози» співали й принагідних пісень [9, с. 19]. За особливостями віршової та музичної ритміки це пісні-колядки з п'ятискладовою структурою 5+5 та ритмом п'ятискладовика 11112.

У циклі новорічно-різдвяних співів Кіровоградської області особливе місце займають інсценізація та виконання пісень на Маланку («маланкування») 13 січня, напередодні старого Нового року. Тексти пісень на Маланку тісно пов'язані зі щедрівками, але за мелодіями ближчі до мінорного тридольного купальсько-петрівчаного типового наспіву, імовірно, маючи з останніми віддалені генетичні зв'язки. Записи пісень на Маланку здійснено в Олександрівському, Знам'янському, Новомиргородському, Маловисківському, Кропивницькому, Новоукраїнському та інших районах області.

Серед найпоширеніших пісень на Маланку – «Ой що й учора ізвечора» (ОК-ТМ-01). У ній Маланка, пасучи, губить два качура, а коли йде їх шукати, губиться й сама. У полі дівчина зустрічає Василя, який оре плугом, та просить його вивести на

дорогу. У деяких записах в одній пісні поєднано різні сюжетні лінії пісень про Маланку. Дівчина просить Василя виорати нивку, обіцяє на ній посіяти васильки та доглядати за ними. Знаходимо також мотиви любовців Маланки й Василя. «Робоча» Маланка мила в потоці посуд, випустила ложку-тарілку та замочила тоненький фартух, просячи вітер його висушити. Іноді співаки скаржаться співами на те, що Маланка замерзла, просять дати по чарці. Наведемо один з останніх записів співів на Маланку зі щедрівковим приспівом (приклад 7).

Завершують «маланкування» проханням винагорода або привітаннями «Добрий вечір! Не дасте дохід – вашу хату під лід! Давайте дохід! Не дасте дохід – винесем хату на лід! А з льоду – бовть у воду!», «Поздравляем з Маланкою!».

Загалом колядково-щедрівковий репертуар Кіровоградщини більшою мірою зберігся в західних, подільських районах, де переважають колядки, та лише фрагментарно, набагато скромніше – у центральній частині області, де превалюють щедрівки. Особливостями фольклорної традиції краю, як це ми спостерігали на прикладах записів дитячого та зимового календарно-обрядового пісенного фольклору через його пограничне розташування між наддніпрянською, степовою та подільською зонами, є схильність носіїв народних пісень до численних контамінацій різних типів і навіть явищ симбіозу. Збагачення пісенного фольклору Кіровоградщини привнесли переселенські хвилі різних часів, починаючи від епохи інтенсивного заселення краю до сучасних процесів переселення через природні причини, техногенні катастрофи та воєнні дії. Завдяки записам експедицій проекту «Баба Єлька» протягом 2018–2023 років можна спостерігати особливості функціонування пісенного фольклору краю в найновіші часи.

Котику сіренькій (ДС-КС-07)

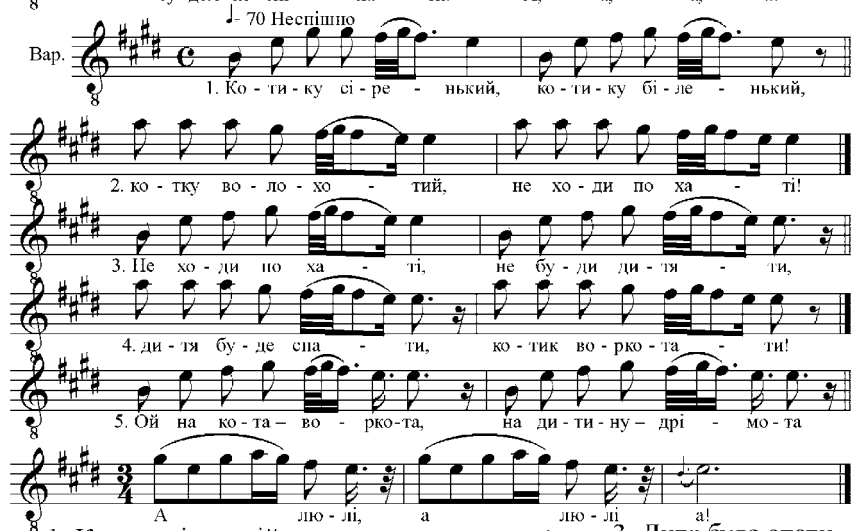
♩ = 64 Повільно

1. Ко-ти-ку сі-ре-нькій, ко-ти-ку бі-ле-нькій,
2. не хо-ди по ха-ті, не бу-ди ди-тя-ти, 3. ди-тя бу-де спа-ти,
бу-дем ко-ли ха-ти. А, а, а, а!

Вар.

♩ = 70 Неспішно

1. Ко-ти-ку сі-ре-нькій, ко-ти-ку бі-ле-нькій,
2. ко-тку во-ло-хо-тий, не хо-ди по ха-ті!
3. Не хо-ди по ха-ті, не бу-ди ди-тя-ти,
4. ди-тя бу-де спа-ти, ко-тик во-рко-та-ти!
5. Ой на ко-та-во-рко-та, на ди-ти-ну-дрі-мо-та
А лю-лі, а лю-лі а!

1. Котику сіренькій, 2. Не ходи по хаті, 3. Дитя буде спати,
Котику біленький, Не буди дитяти, Будем колихати.
А, а, а, а!

Зап. 10.04 2019 р. експ. проекту "Баба Єлька", кер. Буланова (Гречанюк) С. В. у с. Липняжка Добровеличківського р-ну Кіровоградської обл. Розшифр. Сфремова Л. О. Вар. зап. 28.10.2021 р. во-ни ж у с. Несваткове Олександрівського р-ну Кіровоградської обл. від Галини Василівни Лубовик, 1951 р. н. (з с. Виступовичі Овруцького р-ну Житомирської обл), переселенка з Чорнобильської зони 1992 р. у с. Несваткове. Погація та ред. тексту Сфремова В. О. Заг. ред. Сфремової Л. О.

Ой спи, сину, хоч годину (ДС-КЗ-04)

♩100 Швиденько

1. Ой спи, си-ну, хоч го-ди-ну, а дру-гу ма-лень-ку,
при-спи со-бі та-ку до-лю, як мед со-ло-день-ку.

1. Ой спи, сину, хоч годину,
А другу маленьку,
Приспи собі таку долю,
Як мед, солоденьку.

6. – Мене мати не колише,
Бо немає коли.
Пішла маги жато жати
На широке поле.

2. Ой спи, сину, хоть годину.
Щоб великій віріс,
Щоби мамі дров нарубав
Та й водички вініс.

7. – Я повішу колисочку,
Би сі колисала,
Покладу в ній дитиночку,
Иби здорова спала.

3. (Ой) спи, сину, хоть годину.
Другу – малесеньку,
Таку собі дольку приспиш,
Як мед солоденьку.

8. Я повішу колисочку
И на грушу, на грушу,
Та я тебе, мій синочку,
Колисати мушу.

4. Я повішу колисочку
Та й на березочку,
Буде Господь колисати
Мою дитиночку.

9. Колисочка з ясиночка,
Ворозка з зимбелу,
Ой бо моя дитиночка
Вібита з паперу.

5. Буде Господь колисати,
Буде сі питати:
– Чому ж тебе ни колише
Твоя рідна мати?

10. Колисочка з ясиночка,
Ворозка з горіха,
Чого не спиш, чого плачеш,
Мамина потіха?

Зап. 18. 06. 2021 року експ. проекту "Баба Єлька", кер. Буланова (Гречанюк) С. В. у с. Мошорине Знамянського району Кіровоградської обл. від Оксани Дмитрівни Ільків, 1937 р. н. (переїхала у Мошорине 1966 р. з Івано-Франківської обл., Калуський р-н.). Нотація та ред. тексту Сфремова В. О. Загальна ред. Сфремової Л. О.

Приклад 3

Я маленький хлопчик (ДД-КЩ-07+ДС-3Ч)

♩ = 96

1. Я ма-ле-нький хло-пчик ди-тя за-ба-вля-ю.

3. Чу-ки на, ви-лізу накі вию-впчикга-ка ді-вка че-пу-рна.

2. у ду-до-чку гра-ю,

4. Це вми-ва-лась, не вти-ра-лась, та й та за-між пі-шла.

1. Я маленький хлопчик
Та виліз на стовпчик,

3. Чуки на, чуки на,
Така дівка чепурна,

2. У дудочку граю,
Дитя забавляю.

4. Не вмивалась,
Не втиралась,
Та й та заміж пішла

Зап. 2000 р. Терешенки О. та П. у с. Семигіря Світловодського р-ну Кіровоградської обл. від Катерини Костянтинівни Залюбовської, 1928 р. н. Нотация О. Терешенка. – Терешенко О. Великодніе христування... с. 34, № 24.

Приклад 4

На ставу філя б'ється (ДД-КЩ-10а)

[Повільно]

1. На ста-ву фі-ля б'ється, ко-ля-дник по-під ві-кна в'ється;

пус-тить йо-го до ха-ти, він вам бу-де спі-ва-ти хо-ро-ше.

1. На ставу філя б'ється,
Колядник попід вікна в'ється.
Пустить його до хаги,
Він вам буде співати
Хороше.

4. Виходить хазяїн із хаги,
...
Тільки двері відчинив,
За чуприну зачепив
Рукою.

2. Як ввійшов він до хаги,
Сказав сам собі сісти;
Як наглянув пироги,
Йому в носі залягли,
Чуть не вмлів.

5. – Цить, хазяїн, не кажи
нікому,
А я піду потихо додому;
Бо із цієї коляди
Та й прийдеться до біди
На кінці.

3. Помало пирогів не стало,
Він поліз нагору по сало;
І сальця не достав,

Зап. 1911 р. Бафталівський В. у с. Луполове на Поділлі у Балтському пов. (нині Благовіщеського р-ну Кіровоградської обл.). ІМФЕ, ф. 6-4, од. зб. 142, арк. 28-29, № 18. Пародія на колядку із богослужіння "Превдичний родився під лсти" (Прим. зап.).

Прилетіла (ОК-ЩК-02)

З піднесенням

1. [При-ле-ті-ла ла-сті-во-чка, сі-ла-впа-ла під ві-ко-нцем.]

Var. 1. Ще-дрій ве-чір, па-не го-спо-да-рю, ща-стя йдо-лю тво-є-му то-ва-ру.

2. Як ба-рві-нок в са-ду про-цві-та-є, так го-спо-дарь жи-нку спо-ря-жа-є.

3. Го-спо-да-ре, го-спо-да-ре-чку, за-с-ві-ти сві-чку я-с-не-нь-ку-ю, про-ве-ди че-лядь кра-с-не-нь-ку-ю. 4. Не-хай че-лядь, че-лядь по дво-ро-чку, а буджі-ло-нь-ка йу ме-до-чку. 5. Ла-сті-во-чка при-лі-та-є, до ві-ко-нця при-на-да-є. 6. О-й бу-дь Ма-ти хре-ще-на-я, сво-го Си-на хре-сти-ла й, по-під не-бе-са-ми но-си-ла я.

7. Ой ці-лу-й-те Хри-с-та в пі-жки, пам ви-но-сьєтє пи-рі-жє-чки!

1. Прилетіла
Ластівочка,
Сіла-впала
Під віконцем.

3. – Чи дома, дома
Пан господарь?
А я знаю,
Що він дома,

5. А на тій шубі
Калиточок,
На калиточку
Сім сіліжечків,

2. Стала вона
Щебетати,
Господаря
Викликати:

4. Сидить собі
Кінець столу.
А на йому
Шуба-люба.

6. Сьому-тому
По сіліжечку,
А нам, браття,
По пірижечку! Добрий вечір!

Зап. у 1992-1997 рр. Терещенко О. та Н. у с. Івангород Олександрівського р-ну Кіровоградської обл. - Стародавні пісні, с. 11. Вар. зап. там са мо від Івги Фанасівни Бак, 1910 р. н. Потація О. Терещенка. - Терещенко О. Великodie христування... с. 41, № 35.

В нашого дядька (ОК-КЩ)

♩ = 96 Енергійно

1. В на-шо-го дя - дька да двор во-стро - вий. Дай йо - му...

Дай йо - му, Бо - же, ша-стя, здо-ро - в'я в йо-го дом!

1. В нашого дядька
Да двор востровий.
Дай йому...
Дай йому Боже,
Щастя, здоров'я
В його дом!* | 2. Да двор востровий,
Явір на дворі.
3. В тому яворі
Да ярі пчоли. | 5. Воли, корови
На користь добрі.
6. Жито, пшеницю,
Всяку пашницю.
7. Синов жениги,
Дочок давати. |
|--|---|--|

Зап. 28.10.2021 р. експ. проекту "Баба Єлька" кер. Буланова (Гречанюк) С. В. у с. Несваткове Олександрівського р-ну Кіровоградської обл. Левківської Оксани Василівни, 1970 р. н. (вивід), Галини Василівни Дубовик, 1951 р. н. (заспів), Любові Олександрівни Голубець, 1959 р. н., Галини Петрівни Детковської, 1946 р. н. (усі нар. село Виступовичі Овруцького р-ну Житомирської обл), Катерини Миколаївни Самойленко 1945 р. н. (нар. с. Новосьолкі Калинковийського р-ну Гомельської обл., Білорусь). Усі переселенці з Чорнобильської зони 1992 р. у с. Несваткове. Нотация та ред. тексту Сфремова В. О. Заг. ред. Сфремової Л. О. № 4 (781).

* Цей приспів виконують за кожною строфою. (Л. Є.)

Наша Меланка чорнобрива (ОК-ТМ-02)

♩ = 152 Помірно

1. На - ша Ме-ла - нка чо - рно-бри - ва на о-по-ло-нці ло-жки ми-ла.

Ще-дрий ве-чір, до-брий ве-чір до-бри-(и)м лю-дям на здо - ро-в'я!

1. Наша Меланка чорнобрива
На опрлонці ложки мила.
Щедрий вечір,
Добрий вечір
Добрим людям
На здоров'я!* | 3. Ложку, тарілку витягала,
Новенький фартух замочила.
4. Повісила на воротях:
– Висуши ж фартух краще злата. | 5. Наша Меланка чорнобрива
На опрлонці ложки мила. |
|---|--|---|

Зап. 18.08.2022 р. експ. проекту "Баба Єлька", кер. Буланова (Гречанюк) С. В. у с. Букварка Олександрівської ТГ Кіровоградської обл. від Олександри Данилівни Чернявської, 1941 р. н. Розшифр. Сфремова Л. О.

* Цей приспів виконують за кожною строфою пісні. (Л. Є.)

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Єфремова Л. О. Частотний каталог українського пісенного фольклору : в 3 ч. Київ : Наукова думка, 2009. Ч. 1 : Опис. 2009. 720 с.
2. Конощенко А. Українські пісні. З нотами. III сотня. Київ : Вік, б. р.
3. Народні пісні: Записи Людмили Єфремової. Київ : Наукова думка, 2006.
4. Народні пісні Сумщини (з колекцій збирачів фольклору) / упоряд. та вступ. статті Л. О. Єфремової ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ : Юстон. [У друці].
5. Народні пісні Чернігівщини (з колекцій збирачів фольклору) / упоряд. та вступ. статті Л. О. Єфремової ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ : Логос, 2015.
6. Ой ти, просо-волото: Українські народні пісні у записах Надії Данилевської та Миколи Ткача / упоряд. Надія Данилевська. Ніжин : Аспект-поліграф, 2008
7. Терещенко О. Великодне христування з Підлісного: текст і контекст. Кіровоград, 2011.
8. Терещенко О. Історія та звичаї села Хведварь у розповідях і піснях Марії Кузьменко. Київ, 2012.
9. Терещенко Н., Терещенко О. Стародавні пісні степової України та східного Поділля. Кіровоград, 1998.
10. Терещенко Н. Стародавні пісні передстепової України та східного Поділля. Зош. 2. Посібник з предмету «Музичний фольклор». Кропивницький, 2018.
11. Фольклорні записи експедицій проекту «Баба Єлька», керівник С. В. Буланова (Гречанюк), нотації Л. О. Єфремової.
12. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України.

REFERENCES

1. YEFREMOVA, Liudmyla. *Frequency Catalogue of Ukrainian Song Folklore: In Three Parts*. Kyiv: Scientific Thought, 2009. Part 1. Description. 2009, 720 pp. [in Ukrainian].
2. KONOSHCHENKO, Andrii, compiler. *Ukrainian Songs with Notes. The 3rd Hundred*. Prefaced by the compiler. Kyiv: Age. N. d. [in Ukrainian].

3. *Folk Songs: Records of Liudmyla Yefremova*. Kyiv: Scientific Thought, 2006, 576 pp. [in Ukrainian].

4. YEFREMOVA, Liudmyla, compiler. *Folk Songs of Sumy Oblast (From the Collections of Folklore Recorders)*. Prefaced and articles by Liudmyla YEFREMOVA. NAS of Ukraine, M. Rylskyi IASFE. Kyiv: Yuston [in printing].

5. YEFREMOVA, Liudmyla, compiler. *Folk Songs of Chernihiv Oblast (From the Collections of Folklore Recorders)*. Prefaced by Liudmyla YEFREMOVA. NAS of Ukraine, M. Rylskyi IASFE. Kyiv: Lohos, 2015, 752 pp. [in Ukrainian].

6. DANYLEVSKA, Nadiia, compiler. *Oh You, Millet-Stalk: Ukrainian Folk Songs Recorded by Nadiia Danylevska and Mykola Tkach*. Nizhyn: PLC "Aspect-Polygraph Publishing House", 2008 [in Ukrainian].

7. TERESHCHENKO, Oleksandr. *Easter Acclamation from Pidlisne: Text and Context*. Kirovohrad, 2011 [in Ukrainian].

8. TERESHCHENKO, Oleksandr. *History and Customs of the Village of Khvedvar in the Narrations and Songs of Mariia Kuzmenko*. Kyiv, 2012 [in Ukrainian].

9. TERESHCHENKO, Nataliia, Oleksandr TERESHCHENKO. *Ancient Songs of Steppe Ukraine and Eastern Podillia*. Kirovohrad, 1998, 60 pp. [in Ukrainian].

10. TERESHCHENKO, Nataliia. *Ancient Songs of Pre-Steppe Ukraine and Eastern Podillia*. Part 2. Manual on the Musical Folklore Subject. Kropyvnytskyi, 2018 [in Ukrainian].

11. *Folklore Records of the Expeditions of "Baba Yelka" Project*. Head S. V. Bulanova (Hrechaniuk), notes by L. O. Yefremova [in Ukrainian].

12. *The Archival Scientific Funds of Manuscripts and Audio-Recordings* Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

Надійшла / Received 11.10.2022

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 13.12.2022